

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: زبان و ادبیات عرب

عنوان :

ترجمه و تحلیل موضوعی - ادبی قصیده ابویعقوب خریمی در رثای بغداد

استاد راهنما:

دکتر عنایت الله فاتحی نژاد

استاد مشاور:

دکتر سندس کرد آبادی

پژوهشگر:

علی اکبر هاشمی

تابستان 1390

به پاس تعبیر عظیم و انسانی شان از کلمه ایثار و از خودگذشتگی
به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان که در این
سردترین روزگاران بهترین پشتیبان است
به پاس قلب های بزرگشان که فریاد رس است و سرگردانی و ترس در
پناهمان به شجاعت می گراید
و به پاس محبت های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی کند.

این مجموعه را به پدر و مادر و همسر عزیزم "الهام" تقدیم می کنم .

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس بیکران مخصوص پروردگار جهانیان پدیدآورنده زمین و آسمان که تاج کرامت بر سر نوع انسان نهاد و او را از سایر مخلوقات ممتاز نمود. در اینجا به مضمون آیه *مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ* بر خود لازم می دانم با یاد و سپاس از اساتید بزرگوار و مخلصی که مرا در طی دوره نگارش این پایان نامه با رهنمود های خودشان مرا در انجام این اثر مشوق و حامی بوده اند به ویژه استاد راهنمایم جناب آقای دکتر فاتحی نژاد و استاد مشاورم سرکار خانم دکتر کرد آبادی و همچنین از سرکار خانم دکتر زهرا خسروی که زحمت داوری این پایان نامه را بر عهده گرفتند، تشکر و قدردانی می نمایم و برای یکایک بزرگان از درگاه خداوند سبحان توفیق روزافزون و طول عمر آرزومندم.

تشکر می کنم از پدر و مادرم که مرا در راه کسب دانش همواره پشتیبان و راهنما بوده اند از خداوند متعال سلامتی و عمر با عزت برایشان آرزومندم.

فهرست مطالب :

صفحه

عنوان

چکیده

مقدمه

فصل اول : کلیات پژوهش

- 1-1- هدف پژوهشگر.....1
- 1-2- اهمیت پژوهش.....1
- 3-1- پیشینه تحقیق.....2
- 4-1- فرضیه.....2
- 5-1- بیان مسأله.....2
- 6-1- محدودیت ها.....3
- 7-1- روش پژوهش.....3
- 8-1- ابزار اندازه گیری.....3
- 9-1- روش کار.....3
- 10-1- طرح پژوهش.....4

فصل دوم : عصر شاعر

- 5.....2-1- عباسیان و ادب عباسی
- 7.....2-2- تحولات فکری و ادبی عصر عباسی اول
- 8.....2-3- مراکز ادب عباسی
- 8.....2-4- تأثیر ادبیات عباسی از فرهنگهای بیگانه
- 8.....2-5- شعر در دوره عباسی
- 9.....2-6- اغراض شعر در دوره ی عباسی
- 10.....2-7- اوضاع سیاسی ،اجتماعی و ادبی عصر عباسیان
- 13.....2-8- محیط علمی و فرهنگی عصر عباسی
- 14.....2-9- اوضاع فرهنگی – ادبی عصر عباسی
- 15.....2-10- دوره های عصر عباسی
- 15.....2-11- بغداد
- 19.....2-12- خلفای زمان شاعر
- 22.....2-13- نگاهی گذرا به زندگینامه شاعر

فصل سوم: ترجمه لغات و ترجمه و شرح ابیات قصیده ابویعقوب در رثای بغداد:

3-1- ترجمه لغات و ترجمه و شرح ابیات قصیده.....25

چکیده

رثا در شعر شاعران از اهمیت خاصی برخوردار است و در آثار بیشتر شاعران این غرض شعری وجود دارد که در رثای اشخاص خاص یا افراد برگزیده مثل پادشاهان، وزیران، پدر، مادر، همسر و فرزند به سوگواری و حسرت فقدان از دست دادن عزیزشان می پرداختند.

اما شاعرانی چون ابویعقوب با خلق قصیده ای فاخر سبک جدیدی را در عرصه مرثیه ساخته که از جنبه تاریخی هم حائز ارزش و اهمیت است.

این پژوهش به ترجمه و شرح قصیده ابو یعقوب خرمی در رثای بغداد پرداخته است .

هدف من در این رساله آشنا کردن فارسی زبانان با شعر عربی شاعران ایرانی در عرصه ی شعر عرب است که از سرآمدان دوره ی خود بودند و به نوعی از نو آوران اغراض شعری جدید در این دوره شعر عرب یعنی دوره ی عباسی بوده اند که ابو یعقوب در دوره خود با معرفی غرض شعری رثالمدن در قصیده ای در رثای بغداد مهارت خود را در عرصه ی شعر عرب نشان داده است. در این مجموعه سعی شده است که تا حد امکان استعداد و مهارت ابویعقوب در آفرینش این اثر است و نیز ارزش قصیده از جنبه تاریخی نیز شناسانده شود.

مقدمه:

حمد و سپاس بی کران بر آفریدگاری که انسان را آفرید و پیامبران را فرمود تا چراغ دانش و تقوا و ادب و هنر را در سراسر جهان هستی بر افروزند و کام جان آدمیان را به شهد شیرین معرفت آشنا کنند و اندیشه و قلب آنان را از گرمی عشق و محبت به آفریدگار انسان و جهان سرشار سازند و هزاران درود بر روح تابناک سید و سالار انبیاء حضرت محمد (ص) و خاندان پاکش، آنان که آتش عشق پرتوی از محبتشان و آب معرفت جرعه ای از دریایی بی کران عرفانشان است.

موضوع این رساله ترجمه و شرح موضوعی - ادبی قصیده ابو یعقوب خرمی در رثای بغداد می باشد و شامل یک مقدمه و سه فصل است . فصل اول به کلیات ، فصل دوم به عصر شاعر می پردازد و در فصل سوم به ترجمه و شرح اشعار پرداخته و در نهایت آخرین بخش این رساله خاتمه می باشد.

ادیبان و شاعران همواره تحت تاثیر زمان ، محیط و شرایط خاص جامعه ی خود بودند و بر همین اساس اشعار و قصیده های خود را به رشته ی تحریر در آوردند. با نگاهی ظریف به شعر می توان به این نتیجه رسید که در دل آن هزاران اسرار نهفته است که می توان با دیدی وسیع به کنه آن پی برد. شعر ابویعقوب که در این تحقیق به آن پرداختیم نیز از این امر مستثنی نیست . از نگاه شاعر به قصیده خودش می توان چنین برداشت که ابویعقوب سعی داشته یک میراث که برای مسلمانان است از بین نرود و باقی بماند. وی سعی داشت بغداد که الان به ویرانه

ای تبدیل شده در دل مردمانی که روزی در آن شهر می زیستند بماند چون در چشم مردم دورانش بغداد تنها شهر افسانه ای و برتر دوران شاعر بود و در میان شهرهای آن دوران برترین و سرآمدترین بود. اگر بخواهیم در مورد اثر و کار ابویعقوب صحبت کنیم و درجه بندی کنیم و به آن رتبه دهیم در نوع خودش اولین بود. رثا المَدَن تا قبل از ابویعقوب بغیر از اطلال و دمنی که در دوره جاهلی و بعد از آن شاعران به آن پرداختند سابقه ندارد و می توان با قطعیت ابویعقوب را در این عرصه ی غرض شعری مبدع به حساب آورد. شاعر یک حرف نو و جدید زده است و کوشش کرده که با این عمل بغداد را که اولین شهر شکوهمند مسلمانان در زمان خودش بوده ، خاطره ها از شکوهش در ذهن مخاطب بماند.

بغداد با شکوه افسانه ای خودش بهترین ایده ای بوده که در ذهن ابویعقوب خطور کرده است. شاعر با کلامی شیوا بعد از اینکه به مدح و رثای بغداد پرداخته مانند یک مورخ که در قبال ثبت تاریخ خود را مسئول می داند به ثبت رخداد تاریخی خرابی بغداد پرداخته که قصیده خود را محصولی ارزنده کرده است و بر ارزش شعرش افزوده است.

ایده ابویعقوب در عرصه ی رثای المَدَن راهی شد برای شاعران بعد از او که از سرآمدان آنها بعد از وی شاعران اندلسی است. از جمله این شاعران که مقلد بودند و راه ابویعقوب را در مرثیه شهرهای ویران در دوره أندلس پیش گرفتند می توان به ابن اللبانه ، ابن عبدون و ابوالبقاء الرندی می توان اشاره کرد که کارشان این بود که بر خرابه های شهر می ایستادند و بر عزت‌های به ذلت تبدیل شده می گریستند و بر دولتهای از دست رفته خود

ندبه و زاری می کردند. در این دوره اوج این غرض شعری جدید بود و می توان علت آن را جذابیت و چشم انداز خیره کننده شهرهای آندلس دانست.

گام نخست برای شرح این اشعار اعراب گذاری کامل کلمات و فهم معانی آنها بود که با استفاده از فرهنگ لغت های مختلف میسر شد . سپس مفردات و خود ابیات به صورت روان ترجمه شد و به شرح آنها در ذیل ابیات پرداخته شد.

در اینجا بر خود واجب می دانم بدین وسیله از استاد راهنمای محترم جناب آقای دکتر عنایت الله فاتحی نژاد و استاد مشاور محترم سرکار خانم دکتر سندس کردآبادی که زحمات این مدت را بر دوش کشیدند سپاس گذاری و تشکر داشته باشم و همواره از خدای منان خواستار سلامتی و موفقیت برای این سروران بزرگوار را خواستارم.

امیدوارم توانسته باشم با ارائه مطلوب این پایان نامه تا حدودی جبران زحمات این عزیزان را بنمایم.

این رساله خالی از اشکال نیست ولی تا حد امکان و توان به ارائه مطلوب آن تلاش فراوان نموده ام.

فصل اول :

کلیات پژوهش

فصل اول: کلیات پژوهش:

1-1- هدف پژوهشگر:

شناخت و آشنایی مخاطب با اولین رثای المذن که توسط شاعری ایرانی ابویعقوب خریمی در مورد شهر بغداد که در آن دوره پایتخت جهان اسلام بود است و همچنین ترجمه و شرح ابیات قصیده به زبان فارسی است.

1-2- اهمیت پژوهش

این تحقیق و پژوهش از آن جهت اهمیت دارد که قصیده ابویعقوب ارزش تاریخی دارد و از رویدادی صحبت می کند که یک اتفاق تاریخی مهم در عرصه ی جهانی در دوره خودش بوده است. شاعر در دوره خود با خلاقیتی که از نبوغ ایرانی اش سر زده واقعه ی تاریخی را به شکل قصیده بیان کرده است و نیز از این جهت حائز اهمیت است که اولین قصیده ای است که در رثای شهر گفته شده است.

1-3- پیشینه تحقیق

تا آنجا که اطلاع داریم پیرامون اهمیت این قصیده از لحاظ ارزش تاریخی و از نظر اینکه اولین مرثیه المُن است تحقیقی صورت نگرفته است.

1-4- فرضیه

سؤالی که در این باب مطرح می شود که آیا قصیده ابویعقوب اولین مرثیه ای در این دوره درباره ی المُن بوده است ؟ آیا در زمان او کسی به این مضمون شعری پرداخته است؟ قصیده شاعر از چه نظر حائز اهمیت است؟

1-5- بیان مسأله

شاعر به خاطر شرایط حاکم بر جامعه جهان اسلام و بخصوص در بغداد و جنگ بغداد و به دنبال آن مشاهده ی بی لیاقتی خلیفه ی وقت و حاکمیتش بر جهان اسلام ، جنگ داخلی ، فتنه و نادانی مردم و علی الخصوص خرابی شهر افسانه ای بغداد مرثیه خود را به رشته ی تحریر در آورده و با توجه به اینکه خود در صحنه ی نبرد حاضر بوده و با دیدگان خویش شاهد خرابی و آوارگی مردم بوده دارای ارزش تاریخی و حائز اهمیت است.

1-6- محدودیت ها

در انجام کارهای تحقیق و دسترسی به کتب و فضای اینترنتی محدودیتی نداشتم.

1-7- روش پژوهش

به شیوه ی کتابخانه ای و بر اساس منابع موجود در کشور.

1-8- ابزار اندازه گیری

فیش برداری از منابع و دسته بندی بر اساس موضوعات مختلف آنها.

1-9- روش کار

در ابتدا به عوامل تاریخی این رخداد و علت بوجود آمدن این حادثه ی تاریخی یعنی خرابی بغداد پرداختم و در ادامه به اصل و ریشه ی شاعر و فعالیت های سیاسی وی متمرکز شدم و به جستجو در ابیات قصیده اش جهت شناخت هدف شاعر از بیان قصیده و اهمیت تاریخی آن پرداختم . در آخر هم به شرح و ترجمه ابیات قصیده و ترجمه لغات روی آوردم.

1-10- طرح پژوهش

با توجه به موضوع ، این تحقیق را به سه قسمت اصلی تقسیم کردم که در قسمت اول به اوضاع سیاسی ، اجتماعی ، فرهنگی زمان شاعر و مختصری از زندگی شاعر پرداختم . قسمت دوم را به واقعه ی تاریخی خرابی بغداد و علل وقوع جنگ اختصاص دادم و در قسمت سوم به ترجمه و شرح ابیات قصیده و ترجمه لغات آن پرداختم .

فصل دوم :

نگاهی گذرا به زندگی و عصر شاعر

2-1- عباسیان و ادب عباسی:

خلافت در عهد خلفای راشدین رهبری دینی و دنیوی بود و جنبه آن نیرومندتر و آشکارتر از جنبه دنیوی آن بود. در عهد اموی خلافت به صورت یک سلطنت عظیم الشان و برخوردار از یک مرکزیت نیرومند و وسیع درآمد (حنا الفاخوری، 276). امویان در شام سقوط کردند و خلافت به اولاد عباسی رسید. موجبات متزلزل شدن پایه های حکومت اموی این بود که امویان از سویی حکومت دینی و مذهبی را به سلطنت سیاسی مبدل ساخته و عمال این دولت و خلیفه به گرد آوری ثروت روی آوردند و از سویی دیگر آنها تعصب زیادی نسبت به عرب در پیش گرفته و غیر عربها را از هر جهت پست و زبون می دانستند. از این رو موالی (غیر عربها و یا افرادی که پدر یا مادر آنها غیر عرب بودند) با هر جنبش و جریانی که بر ضد امویان راه می افتاد همراه می شدند. خراسانیان بیش از همه از بنی امیه متنفر بودند از آن رو به سرکردگی ابومسلم خراسانی به کمک عباسیان شتافته و بنی امیه را شکست دادند (جرجی زیدان، تاریخ تمدن اسلام، 240.239). در حقیقت می توان پایه های دولت عباسی را بر شانه های ایرانیان بخصوص شعوبیه دانست که به جانبداری از علویان و عباسیان برخاسته بودند (حنا الفاخوری، 269).

مؤسس خلافت عباسی ابو العباس سفاح (136-132 ه.ق) بود. وی خلفای بنی امیه را به قتل رسانید و شهر انبار را در عراق را مرکز حکومت خود قرار داد. بعد از او برادرش ابو جعفر منصور به جای او نشست (136-158 ه.ق) و بغداد را بنا نمود و مرکز حکومت خود قرار داد. این حکومت و مبارزه عموم ایرانیان و قومیت های غیر عربی (شعوبیه) و اعرابی که مخالف بنی امیه بودند تشکیل و تأسیس شد. بعد مدتی اعراب اعتبار و اهمیت خود را از دست دادند و یکی از عناصر تشکیل دهنده امپراطوری عظیم و وسیع اسلامی گشت و ایرانیان در دربار خلفا و امور کشوری دخالت کرده و تاثیر و نفوذ شایسته ای داشتند. به همین دلیل در نزدیکی مدائن و کسری و مرز ایران بغداد را برای حکومت و مرکز امپراطوری اسلامی در نظر گرفتند. ایرانیان به بسط و رواج آداب و عادات و رسوم و عقاید خود در همه شئون زندگی اعراب پرداختند و تاثیر بسیار زیادی در اعراب بجای گذاشتند. در این محیط در هم آمیخته و متشکل از تمدنها و با آن همه ثروت و رفاه و آسایش و در عین غوغا و کشاکش اختلافات فکری و مذهبی، آزادی مذهب که مخالف جمود دین بود اعلام شد اما از سویی انحطاط اخلاقی شایع

گشته و مجالس بزم و شراب و موسیقی و عیاشی دایر گردید. هنوز قرن 4 هجری آغاز نشده بود که حکومت مرکزی در بغداد ضعیف و ناتوان گشت و عملاً خلفا در حکومت نفوذی نداشتند کشور فارس در دست آل بویه، موصل و دیار بک و دیار ربیع و مضر در دست آل حمدان، مصر و شام در دست محمد بن طفج و سپس از او در دست خلفای فاطمیه، خراسان و کشورهای خاوری در اختیار سامانیان قرار گرفت. به همین سبب مورخان عصر عباسی را از نظر سیاسی به دو قسمت تقسیم کرده اند که اول عهد ترقی و قدرت در قرن دوم و سوم هجری و بقیه عهد انحلال و اضمحلال سیاسی نامیده شده است. خلفای دوره انحلال بازیچه ای بیش در دست وزرا و سپاهیان و اطرافیان نبوده اند. بنابراین، اینکه می گویند ادب عباسی این از راه مجاز است. در حقیقت ادب این عصر ترکیبی است از ادب آل بویه در ایران و ادب حمدانیان در شام و فاطمیان در مصر و مغرب. (حنا الفاخوری، 277).

عصر عباسی اول:

این عصر از سال 132 هـ تا 232 هـ با خلافت سفاح آغاز و با خلافت الواثق نهمین خلیفه عباسی به پایان می رسد. ویژگی بارز و منحصر به فرد این عصر قدرت حاکمیت و استقلال کامل خلفا در زمینه های مختلف شخصیتی، اداری، لشکری، کشوری و مهمتر از همه در زمینه ی سیاست بود. اوج اقتدار و شکوفایی را در این عصر در ایام خلافت هارون الرشید و مأمون می توانیم دریابیم. در این دوره خلفا با حفظ وحدت در دولت و طبقات گوناگون جامعه به راحتی می توانستند مقابل آشوبها و فتنه هایی که در این ایام بر علیه آنها رخ می داد ایستادگی و مقابله نمایند. در این دوره لشکریان در واقع زبردستان حقیقی خلفا محسوب می شدند که در هنگام نیاز به کمک خلیفه می شتافتند و خلیفه تسلط کافی بر آنها داشت. ایرانیان در این دوره از نفوذ و جایگاه والایی در نزد اعراب برخوردار شدند به طوری که اکثر مناصب مهم سیاسی، اداری و لشکری مانند وزارت، ولایت و فرمانروایی بر ایالات مختلف را عهده دار شدند، هر چند که در نهایت با وجود خدمات والا و ارزشمندی که خاندانهای برآمده به جامعه عرب عرضه داشتند مورد ظلم و بی عدالتی خلفای عباسی قرار گرفتند. مرکز خلافت در این عصر بغداد و سیطره ی آن از هند تا تونس ادامه داشت (حنا الفاخوری، الجامع فی تاریخ الادب العربی، 519/1).

2-2- تحولات فکری و ادبی عصر عباسی اول :

دین اسلام همواره پیروانش را به تفکر و علم آموزی و نگریستن به آیات الهی و نعمتهای آن هدایت می کند. بدین ترتیب جامعه اسلامی از معرفت و شناخت بیشتری بهره برده و همواره در پی تزکیه نفس و کسب هدایت است، چرا که هر تلاش و کوششی در این راه، از دیدگاه دین مبین اسلام، عبادت خداوند و وسیله ی تقرب، از این رو نیروی مضاعف در اجتماع به وجود آمد و سبب گشت که مسلمانان به تکامل فکری و علمی دست یابند.

از جمله این عوامل :

1. آزادی نسبی اهل بیت (ع) بود که از این رهگذر بتوانند نقش علمی و ارشادی خود را در اجتماع ایفا کنند.

2. آمیختگی فرهنگی و علمی بین ملتهای مسلمان بود.

3. استفاده از کاغذ و فن نشر بود، که فضل بن یحیی برمکی کارگاهی را بدین منظور ترتیب داد و با این عمل کار نگارش سهل و روان گردید (شوقی ضیف، تاریخ ادب العربی، 4/115).

از دیگر تحولات فکری در این عصر می توان در زمینه علم کلام به تأسیس مدرسه و مکتب اعتزال اشاره کرد، که اولین استاد این مکتب واصل بن اعطاء بود.

شایان ذکر است که مدرسه ی اشعری را ابوالحسن اشعری به سال 324 هـ تاسیس کرد. همچنین گرایش های مختلفی در زمینه فلسفه، تفسیر، قراءات پدید آمد و همه این گرایش ها در راه علم و فرهنگ و تمدن اسلامی صرف می شد. با توجه به جایگاه علم و علما در اجتماع آن روزگار در می یابیم که خلفاء وزیران به علم و ادب بسیار اهمیت می دادند و در برابر هر دستاورد و آثار علمی صله می دادند و دیگر اینکه کتابخانه ها و محافل و گفتگوهای فرهنگی فراهم گردید.

آبادانی و عمران در این عصر پیشرفت داشت. افزون بر آن علوم ریاضی و شیمی و ستاره شناسی و گیاه شناسی و پزشکی و داروسازی و جغرافی و فلسفه و حکمت همگی در این عصر شکوفا گردید. (همان

4/120،